

הרב אליעזר רייכמן

נתינת 'מעשר עני' בצה"ל

מבוא.

- א. פריעת חוב ב'מעשר עני'.
 - ב. תמיכה במשפחות חיילים נזקקים ב'מעשר עני'.
 - ג. מכירת ה'מעשר עני' ע"י גבאי הצדקה.
 - ד. דרך העברת מעשר עני מספק המזון לרשות גבאי הצדקה.
 - ה. האחריות המוטלת על גבאי צדקה.
- סיכום.

מבוא

במאמר זה נתייחס לבעיות הנוגעות בעיסוק בסחורה שמעורב בה מעשר עני. הצבא רוכש את המזון כאשר הוא מתוקן מתרומות ומעשרות. והיה וספק הירקות או הפירות לא הספיק לתקן את פירותיו או לא סיפק אישור מרב מוכר שפירותיו מתוקנים, אנשי הרבנות הצבאית שבבסיסי המזון מתקנים את הסחורה טרם שקילתה וקבלתה על ידי הצבא.

היוצא מכאן הוא, שאנשי הרבנות הצבאית הם שליחי ספק המזון לעניין תרו"מ ולא שליחים של הצבא, וכך מופיע במפרט רב"צ שבחווה בין משהב"ט לזכין האספקה הטרייה:

"1. ג. - פירות או ירקות שהגיעו ללא אישור על הפרשת תרו"מ, הספק או שלוחו ימנה את נציג רב"צ להפריש תרו"מ, לפדות מעשר שני וחלוקת מעשר עני מסחורה שייבחר נציג רב"צ, כל מין על מינו, על חשבון הספק".

אולם בפועל ה'מעשר עני' אינו מועבר לעניים אלא רק קוראים עליו שם מעשר עני. העולה מכאן, שבשנת מעשר עני הצבא רוכש פירות וירקות טריים וכן משומרים או מיובשים וקטניות כאשר בתוכם מעורב מעשר עני שהוא 'ממון עניים'.

א. פריעת חוב ב'מעשר עני'

כששאלתי למי ניתן ה'מעשר עני', נענית שהחיילים הם בגדר עניים. אך נראה לי שדבר זה בטעות יסודו, שהרי הצבא מחויב לפרנסם, וא"כ אינם בתורת עניים שרשאים לקחת לקט שכחה ופאה ומעשר עני.

זאת משום שהצבא מחויב להאכיל ולהלביש את החיילים והדבר בגדר חוב על שלטונות הצבא, ותוספתא מפורשת בשביעית (פרק ז הלכה ו) וז"ל:

"אחד שביעית ואחד מעשר שני אין פורעין מהן מלוה וחוב, אין משלמין מהן גמולין וכו'".

וכן בתוספתא פאה (פרק ד הלכה טז):

"מעשר עני אין פורעין ממנו מלוה וחוב ואין משלמין ממנו את הגמולים וכו'".

וכן פסק הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק ו הלכה י):
 "דמי שביעית אין פורעין מהם את החוב ואין עושים בהן
 שושבינות".

ונראה פשוט שהוא הדין מעשר עני אין פורעין בו את החוב.
 וכן כתב הרמב"ם (הלכות מתנות עניים פרק ו הלכה יז):
 "מעשר עני אין פורעין ממנו מלוה, ואין משלמין ממנו את
 התגמולין".

אבל מעניין שבהלכות מתנות עניים השמיט הרמב"ם את המילה חוב, ורק כתב: אין
 פורעין ממנו מלוה, ובתוספתא כתב גם חוב. ובהלכות שמיטה השמיט את המילה מלוה,
 ורק כתב: אין פורעין מהם את החוב. אבל בין כך ובין כך כבר פסק הרמב"ם שאין פורעין
 חוב בדמי שביעית, ונראה שהוא הדין במעשר עני.
 ועוד, הרי חלק מהאוכלים בצבא הם אנשי קבע, אשר מתפרנסים בכבוד וחלקם אנשי
 מילואים.

ב. תמיכה במשפחות חיילים נזקקים ב'מעשר עני'

תהילה לה' יתברך אשר האיר את עיני בדבר זה- הרי הצבא תומך במשפחותיהם של
 החיילים הנזקקים, והם בוודאי בגדר עניים, שהרי הצבא בודק את זכאותם לפי כללים
 נוקשים וא"כ ניתן להשתמש בכסף מעשר עני לתמיכה זו.
 הגמ' (קידושין כו.):

"מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו באים בספינה, אמר להם רבן
 גמליאל לזקנים, עישור שאני עתיד למוד נתון ליהושע ומקומו
 מושכר לו, ועישור אחר שאני עתיד למוד נתון לו לעקיבא בן יוסף
 כדי שיזכה בו לעניים ומקומו מושכר לו".

ובהמשך הסוגיא (כז ע"א) מבארת הגמ', "שאני ר' עקיבא דיד עניים הוה", מבאר רש"י:
 "הואיל וגבאי של עניים היה הרי הוא כידן משא"כ באחר". ובכך קיים הנותן מצוות
 נתינה לעני.

נמצאנו למדים מדברי רש"י שדווקא מי שהוא 'גבאי צדקה' יש לו דין יד עניים ובכך
 מקיימים מצוות נתינת מעשר עני, אבל אדם אחר אינו יכול על דעת עצמו להיות יד עניים
 ולקבל עבורם מעשר עני.

ובצבא, היועץ הכספי לרמטכ"ל ומפקד מרכז מזון הממונה על רכש המזון ודאי שיכולים
 הם למנות את נציג הרבנות להיות ממונה על קבלת המעשר עני בתורת גבאי צדקה,
 ולחלקו לעניים או למוכרו ואת הכסף לחלק לעניים. והכסף אשר ניתן לגבאי הצדקה
 תמורת פירות מעשר עני יוקצה לתמיכת משפחות חיילים נזקקים. ז"א שהתמורה של
 הפירות או הירקות שהיו מעשר עני, יופקד בסעיף אשר מיועד לתמיכת משפחות החיילים
 הנזקקים.

וכן הממונה על התקציב בצבא ומפקד מרכז מזון יכולים למנות נציג מטעמם לרכוש את
 פירות מעשר עני מגבאי צדקה ובכך הפירות ייצאו מגדר ממון עניים ואפשר יהיה
 להשתמש בפירות לשימושים רגילים.

ומן הדין אפשר למכור את המעשר עני בכדי לחלק לעניים את תמורתו, כאשר יש חשש
 שהעניים יפסידו כדאמרינן בגמרא (ב"ב ח ע"א):

"תנו רבנן גבאי צדקה שאין להם עניים לחלק פורטין וכו'".

העובדות הן שבשנת תקציב אחת מחלק הצבא בין ששה לשבעה מיליון ₪ למשפחות
 נזקקות שבניהם משרתים בצבא, כך שכסף זה יכול להוות תמורה לסחורת מעשר עני

שנמצאת בתוך המזון טרם רכישתו ע"י הצבא, כאשר בשנות מעשר עני מעורב בתוך הסחורה הכללית שיעור של מעט פחות מ 10% אחוז מעשר עני. כאשר בררתי אצל האחראי על רכש פירות וירקות מה שווי הקניה בשנת תקציב אחת, נודע לי שהמעשר עני שבפירות וירקות טריים של אותה שנה שווה פחות מכסף התמיכה, כך שכבר בשנת המעשר עני עצמו ניתן להמיר אותו בשוויו. ולגבי המעשר עני שבקטניות ובקופסאות שימורים ניתן להמיר אותם בשווים בתמיכה הניתנת בשנים א' ב' ד' ה' ושביעית שבמחזור השנים.

ג. מכירת ה'מעשר עני' ע"י גבאי הצדקה

ואין להקשות מסוף המימרה שהבאתי לעיל וזה לשונה:

"תנו רבנן גבאי צדקה שאין להם עניים לחלק, פורטין לאחרים ואין פורטין לעצמן, גבאי תמחוי שאין להם עניים לחלק מוכרין לאחרים ואין מוכרין לעצמן".

וכן פסק הרמב"ם (הלכות מתנות עניים פרק ט הלכה יא):

"גבאי תמחוי שאין להם עניים לחלק מוכרים לאחרים ואין מוכרין לעצמם".

וכן פסק השו"ע (יו"ד סימן רנו סעיף ב):

"גבאי צדקה שאין להם עניים לחלק וכו', וכן אם צריכים למכור מה שגבו מהתמחוי, ימכרו לאחרים אבל לא לעצמם מפני החשד".

כי בכל אלו מדובר שהגבאי צדקה רוצה למכור לעצמו את אשר קיבל עבור צדקה, בכדי שלא יפסידו העניים את הפירות בקלקולם בשביל לחלק לעניים את כסף התמורה כשיזדמנו לו, ובכדי שלא יחשדוהו בגזל כתבו שימכור לאחר ולא לעצמו.

אבל בנידון דידן הצבא רוכש את הסחורה המתוקנת ואת המעשר עני המובלע במזון מקבל גבאי הצדקה מספק המזון טרם רכישת הסחורה ע"י הצבא, הרי כאן הנדון הוא מכירת המעשר עני ע"י נציג הרבנות הצבאית שנתמנה ע"י הממונה על רכש המזון בצבא כגבאי צדקה, וקנייתם ע"י שליח מטעם הממונה על התקציב בצבא. והכסף שניתן בתמורה יונח בסעיף תקציב תמיכה למשפחות החיילים הנזקקים, והעסק הזה יהא צריך להיות מבוטא בספרי התקציב, הרי זה נחשב עיסוק דבין גבאי אחד עם גבאי שני, ועיסוק מגבאי אל גבאי חשוב כמו למכור לאחרים. דכלפי התקציב אשר מיועד לתמוך במשפחות החיילים יש לממונה עליה דין גבאי צדקה, אשר יכול לקבל עבורם את כסף התמורה עבור מעשר עני, ובכך ספקי המזון מקיימים מצוות נתינה לעני, וזה שהצבא קיבל על עצמו לתמוך במשפחות החיילים ונותן להם הרבה יותר משווי המעשר עני שבסחורה אין זה בגדר חוב על הצבא.

ד. דרך העברת ה'מעשר עני' מספק המזון לרשות גבאי הצדקה

תהליך קניית הסחורה מתבצע בעת עלית המשאית על המשקל מדין 'חצר המשתמרת לבעליה'. 'פלט המחשב' משמש כמסמך מסכם לקניה.

וזה לשון שטר כתב המינוי אשר נכתב בין מפקד 'מרכז מזון' לגבאי הצדקה' והקניין יעקב פיטרמן, בשעת כניסת סחורה שיש בה מעשר עני לרשותו של מרכז מזון:

"90% מהסחורה הינם מועברים ישירות לרשותו של הצבא שאר

הסחורה שהיא מעשר עני מועברת כולה לרשותו של גבאי הצדקה.

עם הגעת המעשר עני והעברתו לרשות גבאי הצדקה, ירכוש נציג

הצבא: יעקב פיטרמן, בעל כתב מינוי המצ"ב, את המעשר עני

תמורת תשלום כספי בערך מלא, יעקב פיטרמן יקנה את הסחורה בעת פריקת המשאית והכנסת הסחורה למחסנים לרשות מרכז מזון, ובוזה תיעשה קניית הצבא את הסחורה בקנין חצר מאת גבאי הצדקה.

וכסף התמורה יונח בתקציב אמ"ש/פרט כמוסכם עם היועכ"ל בכתבי המינוי המצ"ב".

ה. האחריות המוטלת על גבאי צדקה

אבאר בקצרה מה האחריות של גבאי צדקה, הגמ' (ב"ק צג ע"א. סוף העמוד):

"ההוא ארנקא דצדקה דאתי לפומבדיתא אפקד רב יוסף גבי ההוא גברא, פשע בה! אתו גנבי גנבוה, חייבה רב יוסף, אמר ליה אביי והתניא לשמור ולא לחלק לעניים".

בסוגיה שבגמ' מדובר שהמעות טרם הגיעם לפומבדיתא הוגדרו כמעות צדקה ורב יוסף שגבאי היה הפקידים בידי אדם, אשר פשע בשמירתם! חייבו ר' יוסף באחריות כשומר שפשע!

"אמר לו אביי שומר חייב באחריות כאשר מפקידים אצלו לשמור, אבל כשניתן לו לחלק לעניים ואבדו פטור, מבאר רש"י "דכיון דא"ל חלקהו, תו לא דמפקיד ניהו", ומאן קתבע! ועניים לא מצו תבעי, דלכל חד וחד מצי אמר, לאו לדידך יהיבנא, אלא לאחריני".

השיב לו רב יוסף:

"עניי דפומבדיתא מיקץ קיץ להו".

מבאר רש"י:

"קיץ להו, ממון כך וכך לשבת לכל אחד. הוה ליה ממון שיש לו תובעין וקרינא ביה 'לשמור'".

נמצאנו למדים שיש שני סוגי גבאי צדקה. אחד אשר לא מחויב לעניים ספציפיים אלא כאשר ידבנו לבו והוא פטור בפשיעה, כגון אדם שהפריש מעשר עני ופשע במעשר עני שהוא פטור מלשלם. והשני דיני שומר יש לו ומחייב בפשיעה. כאשר בני העיר הקציבו לעניים סכום קבוע והגבאי רק מעביר את ההקצבה דיני שומר יש לו כלפי הממון והעניים.

וכן כתב הרמב"ם (הלכות שאלה ופיקדון פרק ה הלכה א):

"מי שהפקידו אצלו מעות של עניים וכו' ופשע בהם וכו' פטור, שנאמר 'לשמור' ולא לחלק לעניים, והרי הוא ממון שאין לו תובעים. בד"א כשאין זה הממון מופקד לעניי מקום זה וכו', אבל אם היו לעניים אלו והרי הוא קצוב להן - הרי זה הממון שיש לו תובעין וישלם אם פשע וכו', וכדרך כל השומרים".

ומבאר המגיד משנה:

"נראה שהכוונה היא דבעינן תרתי "שיהיו אנשים ידועים" והיה "חלק כל אחד ידוע", וזהו שכתב והרי הוא קצוץ להם, וכן פרש"י ז"ל במה שאמרו בגמרא בסוף החובל דף צג "עניי דפומבדיתא מיקץ קייץ להו, ולשמור הוא". פירש רש"י ז"ל, קייץ להו כך וכך לשבת לכל אחד, הוה ליה (כפי שהפקידו עניים עצמם), וקרינן ביה לשמור".

והרי משפחות החיילים הנתמכים ע"י הצבא, הצבא הקציב להם סכום קבוע מראש לפי קריטריונים שהצבא קבע, וסכום זה מופיע בספרי התקציב בסעיף תמיכת משפחות החיילים כך שכסף זה הוא סכום ידוע שהצבא קיבל על עצמו כלפי עניים ידועים, ובכך

הצבא מקיים נתינה לעני. וזה שהצבא קצב להם לא הופך את זה לפריעת חוב שהרי מופיע בספר התקציב בתורת תמיכה ושמקור הכסף ממעשר עני אבל מחייב את הצבא באחריות השמירה על המעשר עני.

סיכום

נראה שהממונה על רכש המזון בצבא ביחד עם הממונה על התקציב, יכולים למנות את נציג הרבנות גבאי צדקה מטעמם לקבל ולחלק את המעשר עני שמובלע בפירות שהצבא רכש. וספק המזון יכול לתת לגבאי את המעשר עני, והממונה על התקציב בצבא ביחד עם הממונה על רכש המזון בצבא, יכולים למנות שליח מטעמם לרכוש את המעשר עני, וגבאי הצדקה יכול למכור את המעשר עני - בכדי שלא ינזק - והכסף הניתן בתמורת הסחורה יופקד ככסף התמיכה לחיילים נזקקים ויופקד בסעיף תקציב התמיכה אשר ניתן למשפחות החיילים הנזקקים לתמיכה בצבא.

בכדי למנוע מהספק גזל עניים בשעת מכירת הסחורה לצבא כשבתוכה כלול מעשר עני, יש להוסיף בחוזה סעיף כדלהלן:

התשלום לספק יהיה לפי משקל התוצרת נטו, והתשלום עבור משקל המעשר עני הכלול בסחורה הכללית המוסכם בין הצדדים יהיה בעד הובלת המעשר עני לפי שער המחיר לקילוגרם לאותו יום.

ובכך ספק המזון בעזרת הצבא מקים מצות נתינה מעשר עני לעניים למהדרין שבמהדרין.



"בארבעה פרקים הדבר מתרבה... ובמוצאי החג שבכל שנה ושנה מפני גזל מתנות עניים" (אבות פרק ה משנה ט). והטעם נראה, כי הדבר מתרבה על אלו דברים מפני מעשר עני וגזל מתנות עניים ופירות שביעית, מפני כי כל אלו שייכים לעני, והעני חיותו תלוי באלו הדברים שבהם מחיה את נפשו, ואינו דומה הגזול את העני למי שגזול את העשיר, כי מי שגזול את העני אף אם אין גזול רק שוה פרוטה כאלו גזול את נפשו שנאמר (משלי כב) אל תגזול דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש. ולמה נוטל נפשו, אבל דבר זה בשביל שגזול דבר שהוא פרנסת נפשו, כי כל אשר לעני בו הוא מתפרנס שאין לו ממוץ רק להחיות את נפשו ונחשב כאלו נוטל את נפשו, ולכך הקב"ה נוטל גם כן ממנו נפשו. ולפיכך העונש מדה כנגד מדה שבא הדבר עליהם ונוטל את נפשם".

מהר"ל מפראג 'דרך החיים' על אבות